מערכת הביטחון מסתירה בכספות מסמכים על הנכבה. זה מה שהם מספרים

הגר שיזף תחקיר ויזואלי: לי רוטברט

"גורמי ההגירה הערבית:
עין זיתון – השמדת הכפר.
טירה – עצה יהודית ידידותית.
סומסום – אולטימטום שלנו.
זרנוגה – כיבוש וגירוש"

כוח בינלאומי מלווה את פינוי עיראק אל־מנשייה שבאזור קרית גת, מרץ 1949
צילום: מתוך אוסף התצלומים של בנו רותנברג / גנזך המדינה

פינוי תושבי עיראק אל־מנשייה

צילום: מתוך אוסף התצלומים של בנו רותנברג / גנזך המדינה

יה זה בחודש מאי, לפני ארבע שנים, בארכיון יד יערי בגבעת חביבה. ההיס־טוריונית תמר נוביק עיינה אז בחומ־רים מהתיק של יוסף ושיץ, איש המחלקה הערבית של מפ"ם. מסמך אחד שמצאה בתיק טילטל אותה עמוקות. כך הוא נפתח:

"סופסאף — תפסו 52 גברים, קשרו אותם אחד לשני, חפרו בור וירו בהם. 10 עוד פרפרו. באו נשים, ביקשו רחמים. מצאו גוויות 6 וקנים. היו 61 גוויות. 3 מקרי אונס. אחד מזרחי מצפת, ילדה בת 14, 4 גברים ירו והרגו. מאחד הורידו בסכין את אצבעותיו כדי לקחת את הטבעת".

בהמשך מתאר הכותב עוד שורה של מעשי טבח, ביזה והתעללות מימי מלחמת השחרור. "אין שם על המסמך ולא ברור מי עומד מאחוריו", אומרת נוביק. "הוא גם קטוע באמצע. זה הטריד אותי מאוד. ידעתי שהעובדה שמצאתי מסמך כזה מטילה עליי אחריות לברר את העניין".

הכפר ספסאף שבגליל נכבש בשלהי 1948. על חורבותיו הוקם המושב ספסופה. לימים הועלו טענות כלפי לוחמי חטיבה 7 על ביצוע פשעי מל־חמה בכפר. המסמך שמצאה נוביק, שלא היה מו־כר לחוקרים, תומך בטענות הללו. בצד זה, הוא יכול להוות עדות נוספת לכך שבמערכת הפולי־טית ידעו על המתרחש בזמן אמת.

נוביק החליטה להתייעץ עם היסטוריונים עמיתים כדי לעמוד על טיבו של המסמך. כשפנתה לבני מוריס, שספריו הם מאבני היסוד של חקר הנכבה, התברר כי גם הוא נתקל בעבר בתיעוד דומה. היה זה ברשימות שערך חבר מרכז מפ"ם אהרון כהן, על בסיס תדריך שנתן בנובמבר 1948 ישראל גלילי.

וכך נכתב בתיעוד של כהן, שפורסם על ידי מוריס במסגרת מחקריו: "ספסף 52 גברים נקשרו בחבל. שולשלו לבור וירו בהם. 10 נהרגו. נשים ביקשו רחמים. 3 מקרי אונס. נתפס ושוחרר. ילדה בת 14 נאנסה. עוד 4 נהרגו. טבעות סכינים".

לפי הערת שוליים שהוסיף מוריס, הציטוט מופיע במסמך שנמצא גם הוא בארכיון יד יערי. אך כשנוביק חזרה אל הארכיון כדי לעיין בו, היא הופתעה לגלות שהוא איננו שם. "בהתחלה אמר־תי לעצמי שאולי מוריס לא דייק בהערת השו־ליים, שאולי הוא טעה", נזכרת נוביק. "לקח לי זמן לחשוב על האפשרות שהמסמך פשוט נעלם". כשנוביק התעקשה ושאלה היכן המסמך, נאמר לה שהוא הוכנס לכספת בהוראת אנשי משרד הביטחון.

מתברר כי מאז תחילת העשור הקודם סורקים צוותים של משרד הביטחון ארכיונים ברחבי הארץ ומעלימים מסמכים היסטוריים. הצוותים מעבירים לכספות מסמכים שנוגעים לפרויקט הג־רעין הישראלי וליחסי החוץ של ישראל, אך לא מסתפקים בכך. מאות מסמכים הוטמנו בכספות כחלק ממבצע שיטתי להעלמת ראיות לנכבה.

מי שזיהו את התופעה הם חוקרי מכון עקבות, שעוסק בחקר הסכסוך הישראלי־פלסטיני. לפי הדוח שחיבר המכון, מאחורי המבצע עומדים אנשי המלמ"ב — הממונה על הביטחון במערכת הביטחון — גוף חשאי שפועלו ותקציבו מסווגים. לפי הדוח, אנשי המלמ"ב העלימו תיעוד היסטורי בניגוד לדין, ללא כל הסמכה חוקית, ולפחות בחלק מהמ־קרים הסתירו מסמכים שאושרו לפרסום קודם לכן על ידי הצנזורה הצבאית. לא פעם הם העבירו לכ־ספות מסמכים שתוכנם כבר פורסם ברבים.

תחקיר מוסף הארץ התחקה אחר מסמכים שנ־עלמו, וגילה כי אנשי המלמ"ב העלימו זכר לע־דויות של אלופים בצה"ל על הרג אזרחים והרס כפרים, כמו גם תיעוד לגירוש בדואים. במסגרת התחקיר שוחח מוסף הארץ עם שורה של מנהלי ארכיונים, ממסדיים ופרטיים. מהשיחות עולה כי אנשי המלמ"ב עשו בארכיונים כבשלהם, לפעמים תוך שהם מהלכים אימים על המנהלים.

יחיאל חורב, שכיהן כראש המלמ"ב במשך שני עשורים עד 2007, הודה בשיחה עם מוסף הארץ כי הוא זה שהוציא לדרך את המבצע, שנ־משך עד היום. לשיטתו, יש היגיון במאמצים לה־סתיר את המאורעות של 1948, משום שחשיפתם עלולה להביא לתסיסת האוכלוסייה הערבית. כשנשאל מה הטעם בהעלמת מסמכים שכבר ראו אור, הסביר כי הדבר נועד לערער את האמינות של מחקרים על תולדות בעיית הפליטים. לפי חורב, אין דין טענה של חוקר שמגובה במסמך, כדין טענה שאין דרך לאמת או להפריך.

מסמך מודיעיני מיוני 1948: "חודש אפריל הצטיין בעלייה בהגירה ומאי היה ברוך בפינויים. 70% מבין העוזבים היגרו בגלל 'פעולות צבאיות יהודיות'"

המסמך שחיפשה נוביק עשוי היה לשמש חי־זוק נוסף לפרסום של מוריס. במסגרת התחקיר איתר מוסף הארץ את המסמך, שמסכם דיון של הוועדה המדינית של מפ"ם במעשי טבח וגירוש. בדיון נטען כי יש לשתף פעולה עם ועדת חקירה שתבדוק את המאורעות. בין השאר דנים החברים במה שהם מכנים "מעשים חמורים" שאירעו בכפר דווימה. אחד החברים מאשים בכך את הלח"י. בה־משך מתוארים מעשי ביזה: "לוד ורמלה, באר שבע, אין חנות שלא נפרצה. חטיבה 9 אומרת 7, חטיבה 7 אומרת 8".

לקראת סופו של המסמך נכתב כי "המפלגה מתנגדת לגירוש אם אין לזה הכרח צבאי. להער־כת ההכרח יש גישות שונות. ומוטב עוד בירור מה שהיה בגליל — אלה מעשים נאציים! על כל חבר שלנו למסור על הידוע לו".

הגרסה הישראלית האמיתית

אחד המסמכים המרתקים על תולדות בעיית הפליטים נכתב על ידי איש ש"י, סוכנות הידיעות של ההגנה. מדובר במסמך שתיעד בזמן אמת את הסיבות להתרוקנות הארץ מתושביה הערבים, תוך שהוא מתעכב על הנסיבות בכל כפר וכפר. הוא נכתב בשלהי יוני 1948, תחת הכותרת "תנו־עת ההגירה של ערביי ארץ ישראל".

המסמך הזה עמד בבסיסו של מאמר שפירסם בני מוריס ב־1986. לאחר הפרסום נשלף מהארכיון והוסתר מעיני החוקרים. שנים לאחר מכן חזר צוות המלמ"ב למסמך והורה להותיר אותו חסוי. המלמ"ב לא יכול היה לדעת שכעבור כמה שנים ימצאו חוקרי מכון עקבות עותק שלו, יעבירו אותו לבדיקת הצנזורה הצבאית — וזו תא־שר את פרסומו ללא הסתייגויות. כעת, לאחר שנים של הסתרה, מובאים כאן עיקרי הדברים.

המסמך נפתח בהקדמה שסוקרת את גלי הפי־נוי של הכפרים הערביים. לפי המחבר, חודש אפ־ריל "הצטיין בעלייה בתנועת ההגירה", ואילו "חודש מאי היה ברוך בפינוי של מקסימום מקו־מות". משם הוא ממשיך לתיאור "גורמי ההגירה הערבית". לפי הנרטיב הישראלי שנפוץ עם הש־נים, האחראים לאקסודוס מהארץ הם גורמים פו־ליטיים ערביים שעודדו את האוכלוסייה לעזוב. אלא שלפי המסמך, 70% מהערבים עזבו בהשפעת פעולות צבאיות יהודיות.

המסמך מדרג את הסיבות לעזיבה לפי סדר חשיבותן: הסיבה הראשונה — "פעולות איבה יהודיות ישירות נגד מקומות יישוב ערביים". הסיבה השנייה — השפעת אותן פעולות על כפ־רים שכנים. הסיבה השלישית בחשיבותה היא "פעולות הפורשים", האצ"ל והלח"י. הסיבה הר־ביעית היא פקודות של מוסדות ערביים וכנופיות, החמישית היא "פעולות לחישה יהודיות להברחת התושבים הערבים" והשישית היא "פקודות אול־טימטום של פינוי".

בהמשך חוזר הכותב וקובע כי "ללא ספק פעו־לות האיבה היו הגורם העיקרי לתנועת האוכלו־סין" ומציין כי "רמקולים בשפה הערבית הוכיחו את יעילותם בהזדמנויות בהן נוצלו כראוי". על פעולות האצ"ל והלח"י מוסיף המחבר כי "רבים מכפרי הגליל התיכון החלו בורחים עם חטיפת נכבדי שייך מוניס. הערבי למד שלא מספיק לכ־רות הסכם עם ההגנה, ושישנם יהודים אחרים שמהם יש להיזהר".

פליטים פלסטינים עוזבים את כפרם, מיקום לא ידוע, 1948 צילום: UN Archives Photographer Unknown

המחבר מציין כי אולטימטומים לעזיבה בלטו במיוחד בגליל התיכון, ופחות בגלבוע: "כמובן שפעולתו של אולטימטום זה, כמשפעתן של הע־צות הידידותיות, באו לאחר הכשרה מסוימת של הקרקע על ידי פעולות איבה בסביבה".

אל המסמך מצורף נספח שמתאר את הסיבות לפינוי עשרות רבות של נקודות יישוב ערביות: עין זיתון — "השמדת הכפר על ידינו". קייטיה — "הטרדה, איום לפעולה". עלמאניה — "פעולה שלנו, הרבה נהרגו". טירה — "עצה יהודית ידידו־תית". ערב עמריר — "לאחר שוד ורצח שנעשה על ידי הפורשים". סומסום — "אולטימטום של־נו". ביר סלים — "התקפה על בית היתומים". זר־נוגה — "כיבוש וגירוש".

מדליקים פתיל והבתים הולכים

בראשית שנות ה־2000 ערך מרכז רבין סדרת ראיונות עם אישי ציבור ואנשי צבא לשעבר, כח־לק מפרויקט לתיעוד פועלם בשירות המדינה. ידם של אנשי המלמ"ב הגיעה גם אל הראיונות האלה. מוסף הארץ השווה בין עותקים מקוריים של כמה ראיונות שהגיעו לידיו לבין הראיונות שניתנים לעיון כעת, לאחר שחלקים נרחבים בהם הפכו חסויים.

כך למשל הושמטו קטעים מעדותו של תת־אלוף במילואים אריה שלו, על כך שתושבי סבראא גורשו אל מעבר לגבול. בהמשך אותה עדות הוש־מט המשפט הבא: "בבקעה היתה בעיה רצינית מאוד. היו פליטים שרצו לחזור לבקעה, למשולש. אנחנו גירשנו אותם. אני נפגשתי איתם לשכנע אותם שלא ירצו. יש לי ניירות על זה".

במקרה אחר החליטו אנשי המלמ"ב להסתיר את הקטע הבא, מתוך ראיון שערך ד"ר בועז לב טוב עם האלוף במילואים אלעד פלד:

אנחנו מדברים על אוכלוסייה, נשים וילדים?

"הכל, הכל. כן".

לא עושים הפרדה?

"הבעיה היא מאוד פשוטה. המלחמה היא בין שתי אוכלוסיות. הם יוצאים מהבית".

אם הבית קיים אז יש להם לאן לחזור?

"זה לא צבאות עדיין, זה כנופיות. גם אנחנו בעצם כנופיות. אנחנו יוצאים מהבית וחוזרים הביתה. הם יוצאים מהבית וחוזרים הביתה. זה או הבית שלהם או הבית שלנו".

ההתלבטויות שייכות לדור האחרון?

"כן, היום. כשאני יושב על הכורסה פה ואני חושב מה היה, אז יש לי כל מיני הרהורים".

זה לא היה קיים אז?

"תראה, בוא אני אגיד לך דבר אפילו עוד יותר יפה ואכזרי, על הפשיטה הגדולה בסאסא. לא המטרה שלה היתה בעצם להרתיע אותם, להגיד להם: 'חברים יקרים, הפלמ"ח יכול להגיע לכל מקום, אתם לא חסינים'. זה היה לב היישוב הער־בי. אבל מה עשינו. המחלקה שלי פוצצה עשרים בתים עם כל מה שהיה שם".

כשאנשים ישנים שם?

"אני מתאר לעצמי. מה היה שם, אנחנו באנו, נכנסנו לתוך הכפר, שמנו מטען על יד כל בית, ואחר כך חומש תקע בחצוצרה, כי לא היו לנו עוד מכשירי קשר ווה היה הסימן לצאת. רצים אחר־רה, החבלנים נשארים, מושכים, הכל פרימיטיבי. מדליקים את הפתיל או מושכים את מנגנון ההפ־עלה וכל הבתים האלה הולכים".

קטע נוסף שאנשי המלמ"ב ביקשו להסתיר נשלף מתוך שיחה בין ד"ר לב טוב לאלוף במי־לואים אברהם (אברשה) טמיר:

"הייתי תחת צ'רה, והיו לי יחסי עבודה מצוינים איתו. הוא נתן לי חופש פעולה, אל תשאל, ויצא לי לנהל עבודת מטה וביצוע בשתי התפתחויות לפי המדיניות של בן־גוריון. התפת־חות אחת היתה כשהגיעו ידיעות על מצעדי פלי־טים מירדן לעבר הכפרים הנטושים. ואז בן־גוריון קובע במדיניות שצריך להרוס כדי שלא יהיה להם לאן לחזור. זאת אומרת, כל הכפרים הער־ביים שרובם היו בפיקוד מרכז, רובם".

שעמדו עדיין?

"שעות לא יישבנו בהם ישראלים. היו מקומות שבהם יישבנו כבר ישראלים, כמו וכאריה ומקו־מות אחרים. אבל הרוב עוד היו כפרים נטושים".

שעמדו?

"עמדו. צריך היה שלא יהיה לאן לחזור, אז גייסתי את כל גדודי ההנדסה של פיקודי מרכז, והשכבתי תוך 48 שעות את כל הכפרים האלה על הארץ. נקודה. אין לאן לחזור".

אני מניח שבלי להסס?

"בלי להסס. זו היתה המדיניות. גייסתי, ביצע־תי ועשיתי את זה".

ערימות ארגזים בכספות

הכספת של ארכיון יד יערי נמצאת בקומה מי־נוס אחת. בתוך הכספת, שהיא למעשה חדר קטן ונעול היטב, עומדות ערימות של ארגזים ובתוכן מסמכים חסויים. הארכיון כולל את חומרי השו־מר הצעיר, הקיבוץ הארצי, מפ"ם, מרצ וגופים נר־ספים כגון שלום עכשיו.

את הארכיון מנהל דודו אמיתי, שמכהן גם כיו"ר איגוד הארכיונאים. לדברי אמיתי, אנשי מלמ"ב נהגו להגיע לארכיון בשנים 2009-2011. עובדים בארכיון מספרים שצוותי המלמ"ב היו מו־פיעים יומיים־שלושה בשבוע, וכללו שני גמלאים של משרד הביטחון ללא הכשרה ארכיונאית. הם חיפשו מסמכים לפי מילות חיפוש כמו "גרעין", "ביטחון" ו"צנזורה", והקדישו זמן ניכר גם למלח־מת השחרור ולגורל הכפרים הערביים.

"בסוף הם הגישו לנו סיכום וכתבו שאותרו כמה עשרות מסמכים רגישים", מספר אמיתי. "לא נוהגים לפרק תיקים, אז עשרות תיקים מצאו את דרכם לכספת שלנו והוצאו מהקטלוג שחשוף לציבור". תיק בודד עשוי לעתים לכלול יותר ממאה מסמכים.

אחד התיקים שנסגרו עוסק בממשל הצבאי. במשך שנים ישב המסמך בכספת מבלי שלחוק־רים תהיה גישה אליו. לאחרונה, בעקבות בקשה של פרופ' גדי אלגזי, בחן אותו אמיתי בעצמו וק־בע כי חרף עמדת המלמ"ב, אין מניעה לפתוח אותו לעיון.

לפי אלגזי, להחלטת המלמ"ב לסגור את התיק יש כמה סיבות אפשריות. אחת מהן נוגעת לנספח סודי לדוח הוועדה שבדקה את הממשל הצבאי. הדוח עוסק כמעט כולו במאבקי קרקעות בין המ־דינה לאזרחים הערבים, וכמעט שאינו נוגע בסו־גיות ביטחוניות.

ילדים פליטים מחכים לחלוקת חלב במנזר בנצרת, 1950 צילום: AW/UN Photo

חוקרי מכון עקבות הם שזיהו את העלמת המסמכים. לפי המכון, תיעוד היסטורי נלקח מארכיונים שלא כדין וללא הסמכה חוקית

חיילי צה"ל מובילים פלסטינים ברמלה, 1948 צילום: בנו רותנברג / ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון / אוסף רג

סיבה אפשרית אחרת היא דוח ועדת השרים לענייני הממשל הצבאי. באחד הנספחים הסודיים מסביר אל"מ מישאל שחם, כביר בממשל הצבאי, כי אחת הסיבות לאי־פירוק הממשל היא הצורך להגביל את גישת האזרחים הערבים לשוק העבו־דה ולמנוע את הקמתם מחדש של כפרים שנחרבו.

סיבה אפשרית שלישית להסתרת התיק נוגעת לעדות היסטורית לא מוכרת על גירוש בדואים. ערב הקמת המדינה חיו בנגב קרוב ל־100 אלף בדואים. שלוש שנים לאחר מכן נספרו בנגב 13 אלף בדואים בלבד. בשנים שאחרי המלחמה נרש־מו כמה פעולות גירוש בדרום. באחד המקרים קבעו משקיפי האו"ם שישראל גירשה 400 בדואים משבט עוזאזמה והביאו עדויות על שריפת אוהלים. המכתב שהופיע בתיק החסוי מתאר גי־רוש בעל מאפיינים דומים, משנת 1956, כפי שסופר על ידי הגיאולוג א' פרנס:

"לפני חודש סיירנו ברמון. הבדואים בסביבת מוחילה יצאו לקראתנו עם עדריהם ובני ביתם וביקשו אותנו לאכול איתם לחם. השבתי להם שעבודתנו רבה ואין לנו פנאי. בסיורנו השבוע פנינו שוב לעבר מוחילה. במקום הבדואים ועד־ריהם היתה דממת מוות. עשרות רבות של פגרי גמלים היו פזורים בשטח. נודע לנו כי שלושה ימים לפני כן 'דפק' צה"ל את הבדואים ועדריהם הושמדו — הגמלים ביריות, הצאן ברימונים. אחד מהבדואים שפתח בטענות נהרג, השאר נמלטו".

בהמשך נכתב כי "שבועיים לפני כן הורו להם להישאר לפי שעה במקום, אחר כך ציוו ללכת ולשם זירזו נטבחו 500 ראש בהמה גסה ודקה. הגירוש בוצע בדרך 'יעילה'". המכתב ממשיך ומ־תאר את שאמר לפרנס, לפי עדותו, אחד החיילים: "הם לא יכלו אלא אם דפקנו את עד־ריהם. באה לקראתנו נערה צעירה כבת 16, היתה לה מחרוזת של נחשי נחושת, קרענו את המחרו־זת ולקחנו כל אחד חרוז למזכרת".

המכתב נשלח במקור לח"כ יעקב אורי, שהע־ביר אותו לשר מרדכי בנטוב. "מכתבו זיעזע אותי", כתב אורי לבנטוב, שבתורו העביר אותו לכל חברי הממשלה וכתב: "סבורני כי הממשלה אינה יכולה לעבור לסדר היום על העובדות המ־סופרות במכתב". בנטוב הוסיף כי מפאת תוכנו המזעזע של המכתב, הוא ביקש מגורמים הב־קיאים בענייני ביטחון לבדוק את מהימנות הדב־רים וקיבל מהם אישור שהם "אכן מתאימים בדרך כלל לאמת".

סודות הגרעין כתירוץ

פרופ' טוביה פריילינג כיהן כגנו המדינה בש־נים 2001-2004. הסנוניות הראשונות לפעילות המלמ"ב בארכיונים נרשמו בתקופתו. לדבריו, מה שהתחיל כפעולה למניעת דליפה של סודות הגר־עין הפך בהמשך למבצע צנוורה רחב היקף.

"פרשתי אחרי שלוש שנים ווו היתה אחת הסיבות לעזיבה", הוא אומר. "החיסיון על מסמך הגירת הערבים ב־48' הוא בדיוק הדוגמה שממנה חששתי. מערך הגנו ומערכת הארכיון אינן זרוע יחסי ציבור של המדינה. אם יש שם משהו שאתה לא אוהב, אלה החיים. חברה בריאה לומדת גם מהטעויות שלה".

מדוע אישר פריילינג לאנשי המלמ"ב לסרוק את הארכיונים? לדבריו, הסיבה היתה רצון להנ־גיש לציבור חומרי ארכיון באמצעות העלאתם לרשת. פריילינג אומר כי בדיונים על השלכות הדיגיטציה עלה חשש שמסמכים בנושא "סוגיה מסוימת" יפורסמו בשגגה. הסוגיה המסוימת היא כמובן הגרעין הישראלי. פריילינג מתעקש שהאישור היחיד שניתן למלמ"ב היה לחפש מס־מכים בעניין הגרעין.

לפי פריילינג, הפעילות של המלמ"ב היא רק דוגמה אחת לבעיה רחבה יותר. "ב־1998 פקע החיסיון על הארכיונים של השב"כ והמוסד. במ־שך שנים המוסדות האלה ציפצפו על הגנו. עם כניסתי לתפקיד הם ביקשו להאריך את החיסיון ל־70 שנה, באופן גורף. זה הרי מגוחך. את רוב החומר אפשר לפתוח".

ב־2010 הוארכה תקופת החיסיון ל־70 שנה. בפברואר האחרון היא הוארכה שוב, ל־90 שנה, חרף התנגדות מועצת הארכיונים. "למדינה מותר להטיל חיסיון על חלק מהתיעוד שלה", אומר פריילינג. "השאלה אם נושא הביטחון לא משמש כסות. במקרים רבים, זה כבר הפך לבדיחה".

לפי דודו אמיתי מארכיון יד יערי, יש לקרוא תיגר על החיסיון הגורף שמטיל המלמ"ב. לדבריו, בתקופתו הוכנס לכספת מסמך של אלוף בצה"ל מתקופה ההפוגה, שבו הוא פוקד על חייליו להימנע מאונס ומעשי ביזה. כעת הוא מתכוון לע־בור על המסמכים שהוכנסו לכספת — בעיקר מס־מכים מ־1948 — ולפתוח מתוכם מה שאפשר. "נעשה זאת בזהירות ובאחריות, אבל מתוך הכרה שמדינת ישראל צריכה ללמוד להתמודד גם עם החלקים הפחות נעימים בתולדותיה".

בעוד שליד יערי הפסיקו צוותי המלמ"ב להגיע, בארכיון יד טבנקין הם עדיין נוהגים לב־קר. מנהל הארכיון, אהרון עותי, הגיע להסדר עם הצוותים שלפיו כל העברה של מסמכים לכספת תתבצע רק לאחר שישתכנע כי יש לכך צידוק. אלא שגם ביד טבנקין פעילות המלמ"ב לא הוג־בלה רק לנושאי הגרעין, והורחבה גם לראיונות שערכו עובדי הארכיון עם לוחמי תש"ח. בחלק מהמקרים התעניינו הצוותים גם בחומרים על תולדות מפעל ההתנחלויות.

אחד הספרים שמעסיקים את המלמ"ב — "עשור של שיקול דעת: ההתיישבות מעבר לקו הירוק 1967-1977" — נכתב על ידי יחיאל אד־מוני, ששימש מנהל המחלקה להתיישבות בסו־כנות היהודית. הספר מתאר בין השאר תוכנית ליישוב פליטים פלסטינים בבקעת הירדן, וכן פינוי של 1,540 משפחות בדואיות מאזור רפיח ב־1972, כולל סתימת בארות על ידי צה"ל. באופן אירוני למדי, כשהספר דן בפרשת פינוי הבדואים הוא מביא ציטוט של שר המש־פטים לשעבר, יעקב שמשון שפירא, שלפיו "לא צריך למתוח יותר מדי את הנימוק הביט־חוני. כל פרשת הבדואים איננה פרק מפואר של מדינת ישראל".

"אנחנו הולכים יותר ויותר להידוק השורות", אומר עותי, "אמנם והו עידן של פתיחות ושקי־פות, אבל נראה שיש כוחות שפועלים הפוך".

איומים מפורשים

היועצת המשפטית לארכיון המדינה, עו"ד נע־מי אלדובי, השלימה לפני כשנה חוות דעת שכו־תרתה "תיקים סגורים ללא סמכות בארכיונים ציבוריים". לפי אלדובי, מדיניות החשיפה באר־כיונים ציבוריים נתונה בידי מנהל הארכיון בלבד.

ואולם ברוב מכריע של המקרים, ארכיונאים שנתקלו בהחלטות לא סבירות של המלמ"ב לא הקימו התנגדות, למרות חוות הדעת של אלדובי. כך היה המצב עד שהצוותים הגיעו ב־2014 לאר־כיון הפרטי של מכון טרומן באוניברסיטה העב־רית, או בראשותו של פרופ' מנחם בלונדהיים. אנשי המלמ"ב ביקשו לפתוח בבדיקת חומרי הארכיון, שכוללים בין היתר אוספים של אבא אבן ושלמה גזית. להפתעתם, בלונדהיים סירב.

"אמרתי להם שהמסמכים המדוברים הם בני עשרות שנים, ואני לא יכול להעלות בדעתי שיש איזושהי בעיה ביטחונית שבגינה יש צורך להג־ביל את חשיפתם לחוקרים. בתגובה הם אמרו לי, 'ונניח שיתברר שיש פה עדויות שהרעילו בארות במלחמת העצמאות?' עניתי להם, 'מעולה, שיע־מידו את האנשים האלה לדין'".

הסירוב של בלונדהיים הוביל לפגישה עם נציג בכיר יותר של המלמ"ב, רק שהפעם הטונים היו שונים וכללו איומים מפורשים. לבסוף הגיעו הצדדים לעמק השווה.

כשבני מוריס שומע על פעילות המלמ"ב, הוא איננו מופתע. "ידעתי על זה. לא באופן רשמי, אף אחד לא הודיע לי, אבל נתקלתי בזה שמסמכים שראיתי בעבר סגורים היום. היו מסמכים מאר־כיון צה"ל ששימשו אותי במאמר על דיר יאסין ונסגרו. כשהגעתי לארכיון שוב לא נתנו לי לראות את המקור, אז הערתי בהערת שוליים שא־רכיון המדינה לא נותן לגשת למסמכים שפירסמ־תי את תוכנם לפני 15 שנה".

נדמה שסיפור המלמ"ב הוא רק דוגמה אחת למאבק הניטש בארכיונים. לדברי מנהל מכון

עקבות, ליאור יבנה, "ארכיון צה"ל, שהוא הארכיון הגדול במדינת ישראל, סגור כמעט הרמטית. בערך אחוז אחד מהחומר פתוח. ארכיון השב"כ, שמחזיק חומרים עם חשיבות עצומה, סגור לחלוטין פרט למסמכים בודדים".

ד"ר יעקב לזוביק, שכיהן כגנז המדינה, כתב עם סיום תפקידו דוח שבו הוא מתייחס לאחיזת מערכת הביטחון בארכיונים: "בדמוקרטיה אסור להסתיר מידע רק כי הוא עלול להביך את המדינה. בפועל, הממסד הביטחוני, ובמידה מסוימת גם מערכת יחסי החוץ, מפריעים לדיון".

לפי לזוביק, תומכי ההסתרה מעלים כמה טענות: "גילוי העובדות עלול לתת כלי לניגוח בידי אויבינו ולהחליש את נחישותם של ידידינו; הוא עלול להתסיס את האוכלוסייה הערבית; הוא עלול להחליש את טיעוני המדינה בבתי המשפט; והוא עלול להתפרש כפשעי מלחמה. יש לדחות את כל הטענות הללו. זהו ניסיון להסתיר חלק מהאמת ההיסטורית על מנת לבנות גרסה נוחה יותר".

גרסת הממונה על הביטחון

יחיאל חורב כיהן במשך שנים כשומר הסוד של מערכת הביטחון. הוא עמד בראש המלמ"ב מ-1986 ועד 2007, ומטבע הדברים נשמר מאור הזרקורים. לזכותו ייאמר שהפעם נענה לפניית מוסף הארץ והסכים לדבר בגילוי לב על המבצע בארכיונים.

"אני לא זוכר מתי זה התחיל", אומר חורב, "אבל אני יודע שאני התחלתי את זה. אם אני לא טועה, זה התחיל כשרצו לפרסם מסמכים מהארכיונים. היינו צריכים להקים צוותים על מנת לבדוק כל חומר שיוצא".

לפי שיחות עם מנהלי ארכיונים, חלק לא מבוטל מהמסמכים שהוטל עליהם חיסיון קשור למלחמת השחרור. האם הסתרה של מאורעות 1948 היא חלק מהמטרה של מלמ"ב?

"מה זאת אומרת חלק מהמטרה? הנושא נבדק בגישה של האם זה יכול עדיין לגרום נזק ליחסי החוץ של מדינת ישראל ולמערכת הביטחון. אלה הקריטריונים. אני חושב שזה עדיין אקטואלי. מאז 48' עדיין אין שלום. אולי אני שוגה, אבל למיטב ידיעתי הסכסוך הערבי־ישראלי לא נפתר. אז כן, יכול להיות שנותרו נושאים בעייתיים".

כשהוא נשאל באיזה אופן מסמכים כאלה עשויים להיות בעייתיים, הוא מעלה את האפשרות לתסיסה בקרב הערבים. לדבריו, יש הכרח להמשיך לעבור על כל מסמך ומסמך ולבדוק כל מקרה לגופו.

אם המאורעות של 48' לא היו ידועים, אפשר היה להתווכח אם הגישה הזאת נכונה או לא. זה לא המצב. פורסמו עדויות רבות ועבודות מחקר על תולדות בעיית הפליטים. איזה טעם יש במאמצי ההסתרה?

"השאלה היא האם זה יכול להזיק או לא יכול להזיק. זה עניין מאוד רגיש. בנושא הפליטים לא הכל פורסם, ויש כל מיני נרטיבים. יש כאלה שאומרים שבכלל לא היתה בריחה, שהיה רק גירוש. יש כאלה שאומרים שכן היתה בריחה. זה לא שחור־לבן. יש הבדל בין בריחה לבין מי שאומר שגירשו אותם בכוח. זו תמונה שונה. אני לא יודע להגיד עכשיו אם זה שווה חיסיון מוחלט, אבל זה נושא שבהחלט צריך לדון בו לפני שמחליטים מה מפרסמים".

במשך שנים אתם מטילים חיסיון על מסמך מפורט שמתאר את הסיבות לעזיבת הפליטים. בני מוריס כבר כתב על המסמך הזה, אז מה ההיגיון להשאיר אותו חסוי?

"אני לא זוכר את המסמך המדובר, אבל אם הוא ציטט ממנו, אבל אין את המסמך עצמו, אז העובדות שלו לא חזקות. אם הוא יגיד 'כן', יש לי את המסמך', עם זה אני לא יכול להתווכח. אבל אם הוא רק אומר שזה כתוב שם, יכול להיות שזה נכון ויכול להיות שזה לא נכון. אם המסמך כבר היה בחוץ והיו סוגרים אותו בארכיון, הייתי אומר שזו טיפשות. אבל אם מישהו ציטט משהו, זה הבדל של יום ולילה מבחינת תקפות הראיה שהבאת".

במקרה הזה מדובר בחוקר האקדמי הכי מצוטט בעניין הפליטים הפלסטינים.

"זה שאת אומרת לי אקדמי, זה לא עושה עליי רושם. אני מכיר גורמים באקדמיה שעושים שטויות בנושאים שאני מכיר מא' עד ת'. כשהמדינה מטילה חיסיון הפרסום נהיה חלש יותר, כי אין לו את המסמך".

ועדיין, זה שאתם מעלימים מסמכים לפי הערות שוליים בספרים, זה לא ניסיון לסגור את האורווה אחרי שהסוסים כבר ברחו?

"אז נתתי לך דוגמה שזה לא חייב להיות ככה. גם אם מישהו כתב שהסוס שחור, אם הוא לא מחוץ לאורווה, אי אפשר להוכיח שהוא באמת שחור".

יש חוות דעת משפטית שקובעת שפעילות המלמ"ב בארכיונים נעשית בניגוד לדין וללא סמכות.

"אם אני יודע שיש בארכיון חומר מסווג, אני מוסמך להגיד למשטרה שילכו להביא משם את החומר. אני יכול גם להפעיל את בתי המשפט. אני לא צריך אישור של הגנז. אם יש חומר מסווג, יש לי סמכות לפעול. תראי, יש מדיניות. לא סוגרים מסמכים סתם. ולמרות כל זה, אני לא אגיד לך שכל מה שנסגר היה במאה אחוזים בצדק".

במשרד הביטחון סירבו להתייחס לפרטי התחקיר והסתפקו בתגובה הבאה: "הממונה על הביטחון במערכת הביטחון פועל מתוקף אחריותו לשמירה על סודות מדינה ועל נכסיה הביטחוניים. המלמ"ב אינו נוהג למסור פרטים על אופן פעילותו ומשימותיו". ■

פליטות באזור רמלה, 1948

צילום: בוריס כרמי / ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון / אוסף רג